O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [15]
ISSN 2181-7324(Print)

IJTIMOIY FANLAR
http://journals.nuu.uz
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK: 316.774:28:323.28

Saidikromxo‘ja S. USMONOV,
DSc, dotsent, O‘zbekiston Milliy universiteti, Toshkent, O‘zbekiston
E-mail: usmonovsaidikromxoja@gmail.com, ORCID: 0009-0002-0469-3185

F.f.d O‘.Tilavov taqrizi asosida

KIBER MAKONDA DIN: MISSIONERLIK VA PROZELITIZMNING IJTIMOIY-SIYOSIY XAVFI

Annotatsiya

Maqolada kiber makonning diniy hayotga ta’siri, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali olib borilayotgan missionerlik va prozelitizm faoliyatining shakl hamda usullari tahlil qilingan. Raqamli muhitda diniy targ‘ibotning algoritmik, anonim va transchegaraviy xususiyatlari ochib berilib, ularning shaxs, oila, millatlararo va dinlararo totuvlik hamda milliy xavfsizlik uchun yuzaga keltiradigan ijtimoiy-siyosiy xavflari asoslangan. O‘zbekiston Respublikasining vijdon erkinligi sohasidagi qonunchiligi tahlil etilib, kiber makonda diniy prozelitizmga qarshi profilaktik choralarni takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kiber makon, raqamli din, missionerlik, prozelitizm, vijdon erkinligi, diniy bag‘rikenglik, axborot xavfsizligi, ijtimoiy tarmoqlar, mediasavodxonlik.

РЕЛИГИЯ В КИБЕРПРОСТРАНСТВЕ: СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ УГРОЗЫ МИССИОНЕРСТВА И ПРОЗЕЛИТИЗМА

Аннотация

В статье анализируется влияние киберпространства на религиозную жизнь, формы и методы миссионерской деятельности и прозелитизма в интернете и социальных сетях. Раскрыты алгоритмические, анонимные и трансграничные особенности религиозной пропаганды в цифровой среде, обоснованы её социально-политические риски для личности, семьи, межнационального и межконфессионального согласия и национальной безопасности. Проанализировано законодательство Республики Узбекистан о свободе совести, разработаны предложения по совершенствованию профилактики религиозного прозелитизма в киберпространстве.

Ключевые слова: киберпространство, цифровая религия, миссионерство, прозелитизм, свобода совести, религиозная толерантность, информационная безопасность, социальные сети, медиаграмотность.

RELIGION IN CYBERSPACE: THE SOCIO-POLITICAL THREAT OF MISSIONARY ACTIVITY AND PROSELYTISM

Annotation

The article examines the impact of cyberspace on religious life and analyses the forms and methods of missionary activity and proselytism conducted through the internet and social networks. The algorithmic, anonymous and transboundary features of religious propaganda in the digital environment are revealed, and the socio-political risks they pose to the individual, the family, interethnic and interfaith harmony and national security are substantiated. The legislation of the Republic of Uzbekistan on freedom of conscience is analysed, and proposals are developed to improve the prevention of religious proselytism in cyberspace.

Keywords: cyberspace, digital religion, missionary activity, proselytism, freedom of conscience, religious tolerance, information security, social networks, media literacy.

Kirish. XXI asrda inson hayotining deyarli barcha sohalari raqamli muhitga ko‘chdi. Ta’lim, savdo, siyosat va madaniyat qatori diniy hayot ham kiber makonda yangi shakl kasb etmoqda: ibodat vaqtlari mobil ilovalar orqali eslatiladi, va’z va ma’ruzalar videoxostinglarda tarqatiladi, diniy savollarga javob onlayn platformalarda izlanadi. Bu jarayon diniy bilimning ommalashuviga, ma’rifiy kontentning keng auditoriyaga yetib borishiga imkon yaratgan bo‘lsa-da, ayni paytda u yangi xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirdi.

Shunday xavflardan biri kiber makonda olib borilayotgan missionerlik va prozelitizm faoliyatidir. An’anaviy jamiyatlarda diniy targ‘ibot muayyan hudud, jamoa va shaxslararo muloqot bilan cheklangan bo‘lsa, bugun ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va videoplatformalar har qanday diniy guruhga davlat chegaralaridan tashqarida turib millionlab foydalanuvchilarga, eng avvalo yoshlarga bevosita murojaat qilish imkonini bermoqda. Bunda targ‘ibot ko‘pincha yashirin, niqoblangan shaklda — psixologik yordam, til o‘rgatish, xayriya, karyera maslahati yoki «hayot ma’nosi» haqidagi suhbatlar ko‘rinishida olib boriladi.

O‘zbekiston ko‘p millatli va ko‘p konfessiyali davlat bo‘lib, mamlakatda faoliyat yuritayotgan diniy konfessiyalar o‘rtasidagi tinchlik va hamjihatlik ijtimoiy barqarorlikning muhim sharti hisoblanadi. 2021-yil 5-iyulda qabul qilingan «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahririda bir diniy konfessiyadagi dindorlarni boshqasiga kiritishga qaratilgan xatti-harakatlar (prozelitizm) va boshqa missionerlik faoliyati taqiqlangani bejiz emas [1]. Biroq kiber makonning transchegaraviy tabiati bu taqiqni amalda ta’minlashni murakkablashtiradi va mavzuning ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan chuqur o‘rganilishini taqozo etadi.

Tadqiqotning maqsadi — kiber makonda missionerlik va prozelitizm faoliyatining namoyon bo‘lish shakllarini aniqlash, uning ijtimoiy-siyosiy xavflarini asoslash va profilaktika choralarini takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Din va internet munosabatlari xorijiy ilmiy adabiyotlarda XX asr oxiridan boshlab tizimli o‘rganila boshlangan. Kanadalik tadqiqotchi K.Xelland «religion online» (internetdagi din — diniy

tashkilotlarning axborot tarqatishi) va «online religion» (onlayn din — foydalanuvchilarning tarmoqdagi faol diniy amaliyoti) tushunchalarini farqlab, raqamli diniy faoliyat tipologiyasiga asos solgan [2]. J.Xadden va D.Kouen, L.Douson va D.Kouen tomonidan tayyorlangan to‘plamlarda internetning yangi diniy harakatlar uchun targ‘ibot maydoniga aylanayotgani qayd etilgan [3; 4].

X.Kempbell «raqamli din» (digital religion) konsepsiyasini ishlab chiqib, onlayn va oflayn diniy hayot bir-biridan ajralgan emas, balki o‘zaro tutashgan makon ekanini, diniy jamoalar yangi mediani o‘z qadriyatlariga moslab «ijtimoiy shakllantirish» yo‘li bilan o‘zlashtirishini asoslagan [5; 6]. P.Berger esa diniy plyuralizm sharoitida e’tiqod «tanlov ob’ekti»ga aylanib, diniy tashkilotlar o‘zaro raqobatlashuvchi «bozor» subyektlari sifatida harakat qilishini ko‘rsatgan edi [7]. Bu yondashuv kiber makondagi prozelitizmni tushunish uchun muhim nazariy kalit vazifasini o‘taydi: algoritmlar boshqaradigan axborot bozorida diniy g‘oyalar ham marketing texnologiyalari yordamida «sotiladi».

Shuningdek, Sh.Zuboffning «kuzatuv kapitalizmi» haqidagi tadqiqoti foydalanuvchilarning raqamli izlari asosida xulq-atvorini bashorat qilish va unga ta’sir o‘tkazish mexanizmlarini ochib beradi [8]. Mazkur mexanizmlar diniy targ‘ibotchilar tomonidan ham maqsadli auditoriyani aniqlash uchun qo‘llanishi mumkin.

O‘zbekiston ijtimoiy-gumanitar fanlarida diniy ekstremizm, terrorizm va missionerlikka qarshi kurash, diniy bag‘rikenglik masalalari falsafa, dinshunoslik, siyosatshunoslik va huquqshunoslik yo‘nalishlarida keng tadqiq etilgan. Biroq ushbu ishlarning aksariyatida missionerlik an’anaviy, oflayn faoliyat sifatida qaralib, uning raqamli muhitdagi o‘ziga xos xususiyatlari, algoritmik ta’sir mexanizmlari hamda kiber makondagi profilaktikaning institutsional jihatlari yetarli darajada yoritilmagan. Mazkur maqola ana shu bo‘shliqni qisman to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli-tuzilmaviy yondashuv asosida kiber makon diniy hayotning yangi ijtimoiy muhiti sifatida tahlil qilindi. Qiyosiy-tahliliy metod orqali an’anaviy va raqamli missionerlik faoliyatining farqli jihatlari aniqlandi. Kontent-tahlil usuli yordamida ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlardagi diniy targ‘ibot materiallarining shakl, mavzu va murojaat strategiyalari umumlashtirildi. Normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish metodi orqali O‘zbekiston Respublikasining vijdon erkinligi va axborot xavfsizligi sohasidagi qonunchiligi o‘rganildi. Tarixiylik va mantiqiylik birligi, induksiya va deduksiya, umumlashtirish usullari natijalarni nazariy jihatdan asoslashda qo‘llanildi.

Tahlil va natijalar.

1. Kiber makonda diniy targ‘ibotning o‘ziga xos xususiyatlari. Tahlillar kiber makondagi diniy targ‘ibotni an’anaviy shakllardan ajratib turuvchi bir qator belgilarni ko‘rsatdi. Birinchidan, transchegaraviylik: targ‘ibot markazi bir davlatda, serverlar ikkinchisida, auditoriya esa uchinchisida joylashgan bo‘lishi mumkin, bu esa milliy qonunchilik ta’sir doirasini cheklaydi. Ikkinchidan, anonimlik va niqoblanganlik: soxta akkauntlar, botlar va «neytral» nomli loyihalar targ‘ibotchining haqiqiy maqsadi va tashkiliy mansubligini yashiradi. Uchinchidan, algoritmik kuchaytirish: tavsiya algoritmlari foydalanuvchiga uning qiziqishlariga mos kontentni qayta-qayta taklif qilib, «axborot pufagi» va «exo-kamera» effektini yuzaga keltiradi [9]. To‘rtinchidan, shaxsiylashtirilganlik: messenjerlardagi yopiq guruhlar va shaxsiy yozishmalar targ‘ibotni individual, ishonchga asoslangan muloqotga aylantiradi. Beshinchidan, multimediali emotsional ta’sir: qisqa videolar, musiqa, vizual dizayn va «hayotiy hikoyalar» mantiqiy mulohazadan ko‘ra hissiy qabulga yo‘naltirilgan.

2. Raqamli missionerlik va prozelitizm usullari. Kontent-tahlil natijalariga ko‘ra, kiber makondagi prozelitik faoliyat odatda bosqichma-bosqich olib boriladi:

jalb qilish bosqichi — bepul onlayn kurslar (chet tili, psixologiya, shaxsiy rivojlanish), xayriya va ijtimoiy yordam e’lonlari, tanishuv va qiziqishlar bo‘yicha guruhlar orqali aloqa o‘rnatish;

ishonch hosil qilish bosqichi — foydalanuvchining shaxsiy muammolari, yolg‘izligi, oilaviy yoki moddiy qiyinchiliklarini aniqlab, «tushunuvchi do‘st» sifatida doimiy muloqot yuritish;

g‘oyaviy ta’sir bosqichi — an’anaviy din va milliy qadriyatlarga nisbatan shubha uyg‘otish, ularni «eskirgan» yoki «noto‘g‘ri» deb ko‘rsatish, yangi ta’limotni yagona «haqiqiy najot yo‘li» sifatida taqdim etish;

mustahkamlash bosqichi — yopiq onlayn jamoalarga qo‘shish, oflayn uchrashuvlarga taklif etish, yangi a’zoni o‘zi ham targ‘ibotchiga aylantirish.

Bu jarayonda eng zaif guruhlar sifatida yoshlar, mehnat migratsiyasidagi fuqarolar, ijtimoiy jihatdan yolg‘iz va hayotiy inqirozni boshdan kechirayotgan shaxslar ajralib turadi. Ularning diniy savodxonligi past bo‘lishi va mediasavodxonlik ko‘nikmalarining yetarli emasligi ta’sirga beriluvchanlikni oshiradi.

3. Ijtimoiy-siyosiy xavflar. Kiber makondagi missionerlik va prozelitizmning xavfi faqat diniy tanlov doirasida qolmay, keng ijtimoiy-siyosiy oqibatlarga olib keladi. Ularni quyidagi darajalarda guruhlash mumkin:

Daraja	Xavfning mazmuni
Shaxs	Ma’naviy-ruhiy beqarorlik, psixologik qaramlik, ijtimoiy begonalashuv, ota-bobolar dini va milliy o‘zlikdan uzilish
Oila	Oila a’zolari o‘rtasida e’tiqodiy nizolar, avlodlararo uzilish, oilaviy ajrimlar
Jamiyat	Dinlararo va millatlararo totuvlikka putur yetishi, jamoalar o‘rtasida ishonchsizlik, ijtimoiy qutblanish
Davlat	Tashqi kuchlarning g‘oyaviy ta’sir vositasiga aylanish, diniy omil orqali siyosiy beqarorlik yaratish urinishlari, milliy xavfsizlikka tahdid

Alohida ta’kidlash lozimki, tarixiy tajriba diniy prozelitizmning ko‘pincha geosiyosiy manfaatlar bilan uyg‘unlashib ketishini ko‘rsatadi: diniy tarmoqlar orqali shakllantirilgan sodiqlik muayyan sharoitda siyosiy ta’sir resursiga aylanishi mumkin. Bundan tashqari, prozelitizm boshqa diniy guruhlar tomonidan javob reaksiyasini keltirib chiqarib, radikal kayfiyatlar va ekstremistik oqimlarning faollashuviga zamin yaratadi. Shu ma’noda kiber makondagi missionerlik ham diniy, ham axborot-psixologik, ham siyosiy xavfsizlik muammosi sifatida qaralishi lozim.

4. O‘zbekistonda huquqiy va institutsional asoslar. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi har kimga vijdon erkinligini kafolatlaydi, shu bilan birga diniy qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmasligini belgilaydi [10]. «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»gi Qonunda prozelitizm va boshqa missionerlik faoliyati taqiqlangan bo‘lib, uni buzganlik uchun Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeks va Jinoyat kodeksida javobgarlik nazarda tutilgan [1; 11; 12]. «Kiberxavfsizlik to‘g‘risida»gi Qonun esa axborot makonidagi tahdidlarga qarshi kurashning institutsional asoslarini belgilagan [13].

Ammo tahlillar huquqiy normalar va kiber makon amaliyoti o‘rtasida muayyan nomuvofiqliklar mavjudligini ko‘rsatadi: xorijiy platformalarda joylashgan kontentga nisbatan choralar ko‘rish murakkab; «missionerlik» va qonuniy diniy ma’rifat o‘rtasidagi chegara raqamli muhit uchun aniq mezonlar bilan belgilanmagan; profilaktika ko‘proq taqiq va cheklovga tayanib, ijobiy muqobil kontent

yaratish yetarli rivojlanmagan. Shu bois samarali siyosat cheklovchi choralar bilan bir qatorda ma’rifiy, kommunikativ va ta’limiy mexanizmlarni uyg‘unlashtirishi zarur. Bunda vijdon erkinligi va inson huquqlarini hurmat qilish tamoyiliga qat’iy amal qilish choralarning qonuniyligi va jamiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishini ta’minlaydi.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi. Kiber makon diniy hayotning mustaqil va to‘laqonli makoniga aylangan bo‘lib, unda missionerlik va prozelitizm transchegaraviy, anonim, algoritmik jihatdan kuchaytirilgan va shaxsiylashtirilgan shakl kasb etgan. Raqamli prozelitizm bosqichma-bosqich, ko‘pincha niqoblangan holda olib boriladi va eng avvalo yoshlar hamda ijtimoiy jihatdan zaif qatlamlarga yo‘naltiriladi. Uning oqibatlari shaxs, oila, jamiyat va davlat darajasida namoyon bo‘lib, dinlararo totuvlik va milliy xavfsizlikka tahdid soladi. O‘zbekistonda bu sohada mustahkam huquqiy baza yaratilgan bo‘lsa-da, uni kiber makon xususiyatlariga moslashtirish va profilaktikaning ma’rifiy yo‘nalishini kuchaytirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Qonunosti hujjatlarida raqamli muhitdagi missionerlik va prozelitizm belgilarini hamda uni qonuniy diniy ma’rifatdan farqlash mezonlarini aniq belgilash.

Dinshunoslar, psixologlar va IT-mutaxassislardan iborat ekspert guruhlari ishtirokida ijtimoiy tarmoqlardagi diniy kontentni ilmiy asosda monitoring qilish tizimini rivojlantirish.

Ta’lim muassasalarida mediasavodxonlik va diniy savodxonlikni uyg‘unlashtirgan o‘quv modullarini joriy etish, yoshlarda tanqidiy fikrlash va manipulyatsiyani aniqlash ko‘nikmalarini shakllantirish.

Rasmiy diniy idoralar va konfessiyalar ishtirokida zamonaviy formatdagi (qisqa videolar, podkastlar, interaktiv loyihalar) ijobiy ma’rifiy kontent ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash.

Mehnat migrantlari va ularning oilalari uchun raqamli maslahat va qo‘llab-quvvatlash platformalarini yaratish.

Xalqaro platformalar bilan huquqbuzar kontentni aniqlash va cheklash bo‘yicha hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish, bunda vijdon erkinligi va inson huquqlari standartlariga qat’iy rioya etish.

Umuman olganda, kiber makonda diniy xavfsizlikni ta’minlash faqat taqiqlash orqali emas, balki jamiyatning ma’naviy immunitetini mustahkamlash, diniy bag‘rikenglik va ma’rifat an’analarini raqamli muhitda faol targ‘ib qilish orqali samarali bo‘ladi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»gi Qonuni. 05.07.2021 y., O‘RQ-699 // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
2. Helland C. Online-religion/religion-online and virtual communitas // Hadden J.K., Cowan D.E. (eds.). Religion on the Internet: Research Prospects and Promises. — New York: JAI Press, 2000. — P. 205–223.
3. Hadden J.K., Cowan D.E. (eds.). Religion on the Internet: Research Prospects and Promises. — New York: JAI Press, 2000.
4. Dawson L.L., Cowan D.E. (eds.). Religion Online: Finding Faith on the Internet. — New York: Routledge, 2004.
5. Campbell H.A. When Religion Meets New Media. — London: Routledge, 2010.
6. Campbell H.A. (ed.). Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds. — London: Routledge, 2013.
7. Berger P.L. The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion. — New York: Doubleday, 1967.
8. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. — New York: PublicAffairs, 2019.
9. Pariser E. The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You. — New York: Penguin Press, 2011.
10. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
11. O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi // lex.uz.
12. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi // lex.uz.
13. O‘zbekiston Respublikasining «Kiberxavfsizlik to‘g‘risida»gi Qonuni. 15.04.2022 y., O‘RQ-764 // lex.uz.